

HERMANN RÓBERT

AZ 1848–49-ES FORRÁSOK KIADÁSA

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc történetét tárgyaló kiadványok száma már eddig is több ezerre rúgott, s a 150. évfordulóra is több mint 200 kiadvány, köztük tekintélyes számú forráskiadvány jelent meg.¹ A forráskiadványok között találunk iratkiadásokat, naplókat és emlékiratokat egyaránt, sőt, bizonyos kiadványok esetében az olvasókönyv és a forráskiadvány műfajai (és ennek megfelelően szabályai) is keverednek. Amikor a Fons szerkesztőségétől azt a megtisztelő felkérést kaptam, hogy tartsak kritikai szemlét ezen kiadványok felett, a feladat kétségkívül inspiráló volt, ugyanakkor, Kossuth Lajost idézve, „szorítva hatott kebelemre” a kérdés: kell-e ez nekem? Szükségem van-e arra, hogy vagy félszáz szerző, szerkesztő és sajtó alá rendező hosszabb-rövidebb időre megsértődjön rám? Ám, szintén egy jeles negyvennyolcast, Horváth Jánost idézve, „ha már megette a húst, hadd vigye a csontunkat is az ördög”, s ezért úgy döntöttem, hogy mégiscsak vállalom a feladatot. Kérem tehát a tisztelt érintetteket, hogy kritikai megjegyzéseimet ne velem született köztöködési hajlamomnak, hanem a jobbító szándék megnyilvánulásának tekintsék. *Dixi et salvavi animam meam.*

Visszatérve magukra a kiadványokra, a közmondás szerint ahány ház, annyi szokás, s nincs ez másképp e művek esetében sem.

Iratkiadások

A két év folyamán megjelent két „szabályos” forráskiadvány Batthyány Lajos írásait teszi közzé. Urbán Aladár Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratainak kétkötetes gyűjteményében a dokumentumok közzétételében az eredeti helyesírást követi, abból kiindulva, hogy ez lehetővé teszi a korabeli nyelvhasználat és helyesírás vizsgálatát. Ugyanakkor Urbán kiküszöbölte a nyilvánvaló tollhibákat, elhagyta az aposztrófokat, kiiktatta a magyar szövegekben a nagybetűknek a német gyakorlatra emlékeztető használatát és a gyakori gondolat-

¹ A kiadványok ismertetését ld. *Hermann Róbert: A 150. évforduló termésc. Új kiadványok az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc történetéről.* In: *Magyar Napló*, 11. (1999) 7. sz. 42–55. p.; II. rész uo. 12. (2000) 1–3. sz. 103–109. p.

jeleket. Meghagyta viszont a múlt idő egy t-vel történő jelölését, a következetlen egybe- és különírásokat, valamint a magánhangzók korabeli használatát. A vitás eseteknél a jelenlegi helyesírást alkalmazta. A szövegek közlésénél mindig a tisztázatot vette alapul, még akkor is, ha az irat megjelent a korabeli sajtóban. A nevet az illető szerző által használt formában írta. A dokumentumokat regeszta vezeti be, ezt követi az irat közlése, amely a tisztázatok esetében teljes közlés, azaz kiterjed a megszólításra, a dátumra és az aláírásra is; fogalmazványok esetében csak az irat szövegét közli, kivéve ha a címmel a regeszta rövidíthető volt.² Ugyanígy járt el két, részben a Batthyány-iratokhoz kapcsolódó forrásközlemény esetében, Csány László 1848 augusztus–szeptemberi jelentéseinek kiadásánál, illetve Mézáros Lázár verbászi leveleinek közlésénél is.³

Batthyány reformkori beszédeit, leveleit és írásait Molnár András tette közzé. Molnár az iratokat a jelenlegi helyesíráshoz és központozáshoz közelítve tette közzé, az egyértelmű rövidítéseket feloldotta, az idegen eredetű, illetve a régies szavak esetében viszont megtartotta az eredeti alakot.⁴ Ugyanígy járt el a Deák Ferenc 1848–49-es irataiból válogató, valamint a Csertán Sándor kormánybiztosi iratait közlése forrásközlemény esetében.⁵

A Budapest Főváros Levéltára által a főváros történetéről kiadott kötet, amely közel 130 okmányt tartalmaz, betűhív átírásban, a mássalhangzók eredeti alakját, a cz, tz, ts alakokat megőrizve közli az iratokat. Egy részüket teljes egészében, a többi szemelvényesen tették közzé a szerkesztők, Czaga Viktória és Jancsó Éva, igen alapos jegyzetanyag kíséretében. A szemelvényes közlések miatt a kiadvány in-

2 Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta Urbán Aladár. I–II. köt. Argumentum Kiadó. Bp., 1999. I. köt. 16. p.

3 *Urbán Aladár*: Csáktornytól Velencéig. Csány László kormánybiztos jelentései a Dráva-voznáról és a visszavonulás állomásairól. In: Századok, 132. (1998) 2. sz. 417–456. p.; *Uő.*: Mézáros Lázár seregvezéri jelentései a bácskai táborból, 1848. augusztus 27. – szeptember 28. In: *Hadtörténelmi Közlemények (= HK)*, 111. (1998) 2. sz. 700–727. p.

4 Batthyány Lajos reformkori beszédei, levelei, írásai. Sajtó alá rendezte Molnár András. Zala Megyei Levéltár. Zalacgerszeg, 1998. Batthyány reformkori leveleit eredeti nyelven, de korrigált helyesírással külön is közzétette. *Molnár András*: Batthyány Lajos reformkori leveleiből. In: *Levéltári Közlemények*, 68. (1997) 33–76. p.

5 *Molnár András*: Deák Ferenc igazságügyi miniszteri irataiból. In: A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere. Szerk.: Molnár András. (Zalai Gyűjtemény 43.) Zala Megyei Levéltár. Zalacgerszeg, 1998. 229–315. p.; *Uő.*: „Zalának elszállt lelke...” Csertán Sándor kormánybiztos jelentései és levelei 1849 május 26. – július 29. In: *Századok*, 133. (1999). 2. sz. 329–372. p.

kább tekinthető olvasókönyvnek, mint okmánytárnak.⁶ Nagyjából ugyanezen elvek alapján, a zavaró helyesírási eltérések korrigálásával tett közzé teljes vagy kivonatos közlésben F. Kiss Erzsébet az 1848–49-es alsó- és középszintű oktatásra vonatkozó 90 dokumentumot.⁷ (Az ő 1987-es, a magyar minisztertanácsi jegyzőkönyveket közlő kötete jelent meg német fordításban, természetesen a jelenlegi német helyesírás szerint).⁸

Szintén a betűhív közlést választotta Elmer István a magyar katolikus egyház 1848–49-es történetét bemutató kötetében.⁹ A másik egyházi tárgyú, az 1848-as erdélyi zsinat anyagát közlétevé kötet szerkesztője, Sávai János sajátos, s igen vitatható megoldáshoz folyamodott. Mint írja, nem tudományos szövegkritikai forrás-kiadás, hanem olvasókönyv volt a cél. Ennek érdekében az iratokat a jelenlegi helyesírás szerint írta át (eddig a dolog rendben is lenne), ám a neveket az egységesítés érdekében átirta, így Jankból és Jankuból Iancu lett; azaz szöveg-hűség szempontjából is belenyúlt a szövegbe. A kötetet alaposnak tűnő név- és helynévmutató egészíti ki, de például a 152. dokumentumban szereplő Ioan Buteanu román prefekt, a 175. dokumentumban szereplő Bem, a 191. dokumentumban szereplő Hatvani Imre szabadcsapatvezér és Kemény Farkas ezredes nevét hiába keresnénk a mutatóban.¹⁰ Betűhíven közli a forrásokat Sarnyai Csaba Máté az 1848-as szekularizációs törekvéseket tárgyaló tanulmányának függelékében.¹¹

Szintén betűhíven közli Koncsol László a Pozsony megye 1848–49-es történetére vonatkozó 21 dokumentumot a pozsonyi vértanúkat bemutató kötet függelékében.¹²

6 Közescnd és közbátorság Budán, Pesten és Óbudán 1848–49-ben. Szerk.: Czaga Viktória–Jancsó Éva. Budapest Főváros Levéltára. Bp., 1998. 11. p.

7 *F. Kiss Erzsébet: Az alsó- és középszintű oktatás 1848/49-ben a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium válogatott iratainak tükrében.* Magyar Országos Levéltár. Bp., 1998. 19. p.

8 *Die ungarischen Ministerrats-Protokolle aus den Jahren 1848–1849.* Hrsg. von Erzsébet Fábian-Kiss. Übersetzt von Albrecht Friedrich. Magyar Országos Levéltár–Ungarisches Nationalarchiv. Bp., 1998.

9 *A haza, az egyház és a trón érdekében. A magyar katolikus egyház 1848–1849-ben.* Válogatta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Elmer István. Bp., 1999.

10 *Sávai János: Zsinat és forradalom. Erdély, 1848/49.* Agapé, Ferences Nyomda és Kiadó Kft. Szeged, 1999. 12–13. p.

11 *Sarnyai Csaba Máté: Források a szekularizációs törekvések 1848 végi püspökkari értékeléséhez.* In: *Fiatal egyháztörténészek írásai.* Szerk.: Fazekas Csaba. Miskolci Egyetem BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék. Miskolc, 1999. 125–148. p.

12 *Kumlik Emil: A szabadságharc pozsonyi vértanúi.* Szerkesztette, a függelék anyagát gyűjtötte, a névmutatót és az utószót írta Koncsol László. Csallóközi Kiskönyvtár. Kalligramm Könyvkiadó. Pozsony, 1998. 198–251. p.

Az eredeti helyesírás meghagyásával, de a ts, cz alakok cs-re és c-re történő átírásával, az írásjelek modernizálásával közli a magyar nyelvű forrásokat a Hadtörténelmi Levéltárnak a szabadságharc katonai iratanyagából válogató forráskiadványa. Az apparátus meglehetősen ingadozó színvonalú, gyakori a személyek és rangok téves azonosítása, a nevek írásánál pedig néha olyan alakokat találunk a regesztában, amelyet az illető személy soha nem használt (pl. Nagy-Sándor Nagysándor helyett, Panjukin Panyutyin helyett), s a fordításokba is becsúszott néhány hiba (az Estandart Führer pld. nem ezredparancsnok, hanem zászlótartó). A kiadvány nem jelzi, hogy az irat korábban megjelent-e valahol, noha a 307 közölt irat kb. egyharmadának van korábbi közlése.¹³

Nehezen besorolható a Székesfehérvár 1848–49-es történetét bemutató — egyébként igen gazdag anyagot közlétevé, s igen igényes kiállítású — forráskötet. A sajtó alá rendezők hol a jelenlegi helyesírás szerint egészítik ki a szavakat (minis[z]terium), hol a korabeli alakot hagyták meg (ujjonczok). Néha a kiegészítés fölösleges (alólír[o]tt). A szerkesztők néha a jelenlegi mondat szerkezet szerint egészítették ki az iratokat. A kötetben vegyesen találhatók levéltári dokumentumok, hírlapi cikkek és visszaemlékezés-részletek is. Nem csupán ebben a kötetben fordul elő, hogy a „császári királyi”-ből „császári és királyi” lesz, pedig ezt a formulát csak 40 évvel később használták.¹⁴

Iványi István 1886-ban megjelent szabadkai okmánytárát tette ismét közzé, s egészítette ki saját gyűjtésével Magyar László, aki sajnos már nem élte meg a kötet megjelenését. Iványi közlése 231, Magyaré 119 dokumentumot tartalmaz. Iványi közlése az 1886-os helyesírási szabályok szerint készült, Magyaré betűhív, s még az aposztrófokat is megőrizte. Iványi az idegen (német) nyelvű forrásokat magyar fordításban közölte. Talán helyesebb lett volna, ha a kötetet Magyar halála után szerkesztő Szabó József összefésüli a két részt, hiszen így minden dátumra vagy eseményre két helyen kell keresni a kötetben.¹⁵ Egy század eleji okmányközlés némileg modernizált, a rövidítéseket feloldó változatát adta közre Bene János.¹⁶

13 Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk.: Farkas Gyöngyi. Az iratokat válogatta, a német nyelvű iratokat fordította Böhm Jakab. A bevezető tanulmányt írta Csikány Tamás. Bp., 1998. 8. p.

14 Források Székesfehérvár történetéből I. Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc forrásai. Szerk.: Csurgai Horváth József–Hudi József–Kovács Elonóra. Székesfehérvár Város Levéltára. Székesfehérvár, 1998. 425., 439. p.

15 Szabadka és vidéke 1848/49-ben. (Levéltári dokumentumok). Gyűjtötte Iványi István és Magyar László. Bácsország – Könyvek. Grafoprodukt. Szabadka, 1998.

16 *Bene János*: Honvédnapló és levelek 1848-ból. In: Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 34. (1999) 3. sz. 292. p.

Némi sietség érződik a Tolna Megyei Levéltár kiadványán, amely a megye 1848–49-es történetéről tartalmaz 166 dokumentumot, 1847. szeptember 27–29-től 1849. augusztus 30-ig. A kötetnek gyakorlatilag nincs jegyzetanyaga, s mivel név- és helynévmutató sincs hozzá, ez nehezen használhatóvá teszi az egyébként igen értékes anyagot tartalmazó kötetet. Az iratokat betűhíven, az aposztrófok megtartásával közli a kiadvány.¹⁷ Cserna Anna Sztankovánszy Imre tolnai főispán és Batthyány Kázmér baranyai kormánybiztos és főispán 1848. szeptember–1849. február közötti levelezését közzéadó forrásközleményében szintén a betűhív közlésmodot választotta.¹⁸

Jómagam e két év során négy önálló forráskiadványt s több kisebb közleményt jelentettem meg. Mindegyik esetében igyekeztem magamat tartani ahhoz az elvhez, hogy a szövegeket a jelenlegi helyesírási és központoszási szabályok szerint, ugyanakkor a tájnyelvi, s egyéb, az egyéni nyelvhasználatra jellemző alakok megőrzésével közöljem. Miután e kötetek közül háromban nagyszámú német nyelvű forrást is közzé kellett tennem, s a terjedelem szorítása miatt úgy véltem, hogy minél nagyobb számú forrásnak kell helyet kapnia a kötetekben, ezeket az iratokat csak magyar fordításban közöltem. Természetesen a magyar szövegben előforduló idegen nyelvű betéteket az eredeti nyelven adtam közre. Az egységesítés mellett szólt az a tény, hogy a fordítások nem archaizálóak, ezért a kötetek egységessége érdekében a magyar nyelvű iratokat a jelenlegi helyesírási és központoszási szabályok szerint tettem közzé. Emellett szólt az is, hogy a magyar nyelvű iratok jelentős részénél az írnok személye vagy megállapíthatatlan, vagy lényegtelen. Kivételt képezett ez alól Csány László iratainak kétkötetes kiadása, illetve Hatvani Imre szabadcsapatvezér iratainak közzététele. Csány esetében azonban csak az iratok mintegy fele sajátkezű; a többi más írnokok helyesírásának jegyeit viseli magán; Hatvani esetében nagyjából ugyanez volt a helyzet.¹⁹ A dunántúli önkéntes mozgó nem-

17 Tolna megye 1848–1849-ben. Forrásgyűjtemény. Szerk.: Dobos Gyula. Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára. Szekszárd, 1998.

18 *Cserna Anna*: Sztankovánszy Imre és Batthyány Kázmér levelei. In: Tolna Megyei Levéltári Füzetek 7. Tanulmányok. Intézmény-, településtörténet. Biográfia. Források: összeírások, telepítések, 1848–49-es levelezés. Szerk.: Dobos Gyula. Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára. Szekszárd, 1999. 356–392. p.

19 *Hermann Róbert*: Győr város és megye hadtörténete 1848–49-ben. Győr–Sopron–Moson Megye Győri Levéltára. Győr, 1998.; Csány László kormánybiztos iratai 1848–1849. Sajtó alá rendezte Hermann Róbert. I–II. köt. (Zalai Gyűjtemény 44.) Zala Megyei Levéltár. Zalacsereszeg, 1998.; *Hermann Róbert*: A csornai ütközet története és okmánytára. 1849. június 13. Győr–Sopron–Moson Megyei Soproni Levéltára. Sopron, 1999.; *Uő.*: Az iházi ütközet emlékezete 1849–1999. Jókai Mór Városi Könyvtár. Pápa, 1999.; *Uő.*: „...tán a tavasz a durva tél után kellemetes leend”. Vidos József levelei és jelentései 1848 február – szeptember. In: Vasi

zetőrség legalább tíz írnok kézírásában fennmaradt 1848-as parancsolatkönyvénél hasonlóképpen jártam el.²⁰

Most akasztják a hóhért: az idő szorításában a csornai és az ihási ütközet anyagát, illetve a Hatvani Imre jelentéseit is közlő kötetnél elmaradt a név- és helynévmutató.

Szintén a jelenlegi helyesírás és központosítás szerinti átírást választotta Hajagos József is, Török Ignác iratainak közreadásánál, azzal a különbséggel, hogy a nagy- és kisbetűk többé-kevésbé következetes használatát megőrizte. Ugyanebben a kötetben Csikány Tamás betűhíven közölte a Csikány Ferenc százados életére vonatkozó iratokat.²¹ A Károlyi György 1848-as leveleit közlétező Fazekas Rózsa a Magyar Történelmi Társulat 1920. évi szabályzatát vette alapul.²²

A Fons 1848-as emlékszámban Kenyeres István a magyar nyelvű forrásokat a jelenlegi helyesírás és központosítás, a német nyelvűeket betűhív átírásban közölte. Ugyanígy járt el Rácz Attila is. Fazekas Csaba közleménye a betűhív átírást látszik követni.²³

Fazekas Csaba Palóczy László írásait és beszédeit közlétező, példaszerűen jegyzetelt kötetében már a jelenlegi helyesírás és központosítás szerint közölte az iratokat, s ugyanígy járt el Somorjai Lehellel közösen készített, a Borsod megyei Honvédelmi

Szemle, 53. (1998). 2. sz. 141–160. p.; *Uő.*: A Sréter-különítmény, a honvédsereg soproni különítmény. In: Soproni Szemle, 52. (1998) 4. sz. 329–342. p.; *Uő.*: A Todorović-hadoszlop átvonulása Sopron és Vas megyén 1848 októberében. In: Soproni Szemle, 53. (1999). 3. 241–272. p.; *Uő.*: Görgői Artúr és Csány László levelezése, 1848 október – 1849 május. In: Fons, 5. (1998). 1. sz. 107–152. p., 2. sz. 159–205. p.; *Uő.*: Görgői és Dembiński. Egy ellentét dokumentumai. In: Levéltári Közlemények, 69. (1998) 1–2. 33–84. p.; *Uő.*: Perczel Mór muraközi hadjárata. (Hadijelentések 1848. október 11 – november 9–10.) In: Pannon Tükör, 3. (1998). 2. sz. 44–52. p.

20 *Csapó Zoltán–Hermann Róbert–Jánosi András*: A dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség 1848-as „parancsolatkönyve”. In: HK 111. (1998). 1. sz. 216–281. p.

21 *Csikány Tamás*: Csikány Ferenc, a gyöngyösi nemzetőrség parancsnokának segédtsíztje, honvédszázados.; *Hajagos József*: Török Ignác, a szabadságharc hadmérnök vértanúja. Török Ignác szabadságharc alatti tevékenységéhez kapcsolódó okmánytár. In: Egy küzdelmes év katonái. Szerk.: Horváth László. Gyöngyös, 1998. (Mátrai Tanulmányok) 14–20. és 149–193. p.

22 *Fazekas Rózsa*: Károlyi György, Szatmár megye főispánja. In: A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49 történetéhez. Szerk.: Takács Péter. Erdélytörténeti Alapítvány. Debrecen, 1998. (Erdélytörténeti Könyvek 2.) 380. p.

23 *Kenyeres István*: Aki miatt egy napot később Budavár visszavétele 1849-ben. Zerdahelyi Ince hadbírói ügy. In: Fons, 5. (1998). 1. sz. 65–89. p.; *Rácz Attila*: Lőszerhamisítás a nagyváradi hadianyaggyárban 1849-ben. Uo. 91–106. p.; *Fazekas Csaba*: Egy kisember a nagy napokban. Cseremiszy Miklós levelei feleségének 1849-ből. Uo. 37–63. p.

Bizottmány jegyzőkönyveit közzétevő közleményében is, illetve Rimely Mihály pannonhalmi főapát feljegyzéseinek közzétételénél.²⁴

A forrásközlés kényelmes, látványos, ám kevésbé használható formáját választotta a Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár két munkatársa, akik egyszerűen fényképmásolatban tették közzé 114 dokumentumot. Bár az iratok egy része jól olvasható, legalább a német nyelvű iratok esetében (pl. 88. szám) egy átiratot illet volna mellékelni.²⁵ Inkább képes albumnak, mint forráskiadványnak készült Mácza Mihály szép kiállítású kötete Komárom 1848–49-es történetéről.²⁶

Zepezaner Jenő Udvarhelyszék 1848–49-es történetéről írott kötetének okmánytárában a korabeli sajtóban megjelent cikkeket, leveleket, híradásokat ad közre, a jelenlegi helyesírási gyakorlat szerint közli.²⁷ Ugyanígy járt el Sebes Katalin Löw Lipót magyar nyelvű beszédeinek, valamint Simor András Medgyes Lajos egyházi beszédeinek közreadásakor, s ugyanezt az eljárást figyelhetjük meg a Jósika Miklós Emlékkönyv esetében is.²⁸

24 Palóczy László beszédei és írásai 1848–1849. Szerk.: Fazekas Csaba. Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár. Miskolc, 1998. 44. p. Ld. még *Fazekas Csaba*: Pótlás Palóczy László 1848. évi országgyűlési beszédeire. In: Tanulmányok és források az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc történetéhez. Szerk.: Dobrossy István. Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár – MTA Miskolci Akadémiai Bizottsága. Miskolc, 1998. 193–204. p.; *Fazekas Csaba–Somorjai Lehel*: Borsod megye honvédelmi bizottmányi jegyzőkönyvének 1849. évi bejegyzéseiből. In: Tanulmányok és források az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc történetéhez. Szerk.: Dobrossy István. Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár – MTA Miskolci Akadémiai Bizottsága. Miskolc, 1998. 46. p.; *Fazekas Csaba*: Rimely Mihály pannonhalmi főapát az 1847–48. évi országgyűlésen. In: Győri Tanulmányok, 22. (2000) 124. p.

25 *Árva Ferenc–Rózsa György Gyula*: Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc dokumentumai a Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltárban. Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár. Miskolc, 1998. (Acta Archivistica 4.)

26 *Mácza Mihály*: „...mért a haza kívánja”. 1848–49 komáromi dokumentumai. Komárom, 1998.

27 *Zepezaner Jenő*: Udvarhelyszék az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején. Tanulmány és okmánytár az udvarhelyszéki eseményekhez. Haáz Rezső Kulturális Egyesület. Székelyudvarhely, 1999. 103–274. p.

28 Löw Lipót beszédei. Összegyűjtötte és az utószót írta Hidvégi Máté. A szöveget gondozta Sebes Katalin. Múlt és Jövő Könyvek. Bp., 1999.; *Medgyes Lajos*: Eredeti egyházi beszédek. Válogatta és utószóval ellátta Simor András. Eötvös József Könyvkiadó. Bp., 1998. (Eötvös Klasszikusok 17.); Jósika Miklós emlékkönyv. In: *memoriam Miklós Jósika*. Jósika Miklós és az 1848-as emigráció. Magyar, flamand és francia nyelven. Szerk.: Szajbély Mihály. Széplhalom Könyvműhely. Bp., 1999.

Tisztázatlan, a kötet nagyszámú munkatársának saját elveit tükröző forráskiadási metódus jelzi az 1848–49-es egészségügyről és honvédorvosokról készült kiadványt.²⁹

Az idegen nyelvű források kiadásánál komoly gondot jelent, hogy a Századok, a Levéltári Közlemények és a Fons kivételével gyakorlatilag minden történeti folyóirat a magyar fordításban, vagy az eredetiben és magyar fordításban történő közzététel híve. Ez az „egzotikusnak” számító nyelvek esetében kétségkívül indokolt³⁰, de az angol, német, francia és latin nyelvű források esetében némileg megkérdőjelezhető. Az eredeti nyelven történő közzététel már csak azért is indokolt lenne, mert időnként francia és német nyelvű források enyhén szólva kétes színvonalú fordításban jelennek meg, mindenféle apparátus nélkül. (Igaz, arra is van példa, hogy a közzétévő a jól olvasható magyar nyelvű iratot sem tudja elolvasni).³¹ Népszerűsítő forráskiadványok (pl. helytörténeti okmánytárak) esetében annak kell örülnünk, hogy az adott önkormányzat hajlandó anyagi áldozatot hozni a történetére vonatkozó dokumentumok közzétételéért. Emlékiratok vagy hasonló műfajú kiadványok esetében szintén annak kell örülnünk, hogy van kiadó, amely ilyenek közzétételére vállalkozik. Eredeti nyelven egyetlen kötet jelent meg: Jules Michelet 1847-es előadásainak szövege, a jelenlegi francia helyesírás szabályai szerint.³² Az eredeti nyelven történő kiadásra még a határon kívül találunk egy példát: Pejtin Attila zentai okmánytárát, amelyben magyar és szerb nyelvű forrásokat egyaránt közöl.³³

Visszaemlékezések, naplók

Mészáros Lázár törökországi naplóját Ács Tibor tette közzé. A személy- és helynevek írásmódjában, az egybe- és különírásoknál, a hosszú és rövid magán-

29 Az 1848–49-es szabadságharc egészségügye és honvédorvosai. I–II. köt. Magyar Tudománytörténeti Intézet – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Könyvtár és Levéltár. Piliscsaba–Bp., 2000. Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 14.

30 Ld. pl. Kovács István: „A lengyel légió legvitézesebb hősei közé tartozott”. Seweryn Korzeliński dzsidás kapitány Magyarországon 1849-ben. In: HK 111. (1998) 1. sz. 194–213. p., amelynek függelékében 11 lengyel nyelvű jelentést olvashatunk.

31 Füzes Miklós: Batthyány Kázmér gróf dilemmája. A magyar külpolitika alternatívái 1849 április–júniusában. In: Baranya. Emlékszám az 1848–49-es forradalom és szabadságharc tiszteletére. Szerk.: Ódor Imre–Lengvári István. 11–12. (1998–1999) 211–234. p.

32 Jules Michelet: Leçons au Collège de France 1847. Publiées par Ambrus Miskolczy avec la collaboration de Imre Szabics et Patrick Quillier. Europica Varietas. Bp., 1999. 15. p.

33 Pejtin Attila: Zenta 1848–49-ben. Forrásválogatás. Zenta, 1999.

hangzók esetében a jelenlegi helyesírási gyakorlathoz igazította a szöveget. Meghagyta a korabeli dátumjelölési formákat, s a jelenlegi gyakorlathoz közelítette a központosítást és tagolást. A rövidítéseket feloldotta, a tollhibákat, nyelvi hibákat és következetlenségeket, tévesen használt ragokat jelölés nélkül javította.³⁴

Varjú Dezső a pápai Jókai Mór Városi Könyvtár Jókai Füzetek című sorozatában Vidovics Ágoston pápakovácsi plébános 1848–49-es naplóját tette közzé. A szöveg az eredeti helyesírást követi.³⁵ Ugyanebben a sorozatban jelent meg Hermann István kötete, aki Plosszer Ferenc pápai káplán feljegyzéseit rendezte sajtó alá. Az ő közlése is az eredeti helyesírást őrizte meg, de a magánhangzók esetében a jelenlegit követte.³⁶

Gyakorlatilag betűhív közlésnek tekinthető Piry Cirjék János érsekújvári ferences szerzetes naplójának kiadása, amelyet Koncsol László rendezett sajtó alá. Koncsol egyetlen helyen nyúlt bele a szövegbe: a „tót” népnevet mindenütt a „szláv”-val helyettesítette. (Ugyanígy járt el a harmincas években Szabó T. Attila Pálffy János jellemrajzainak kiadásánál: ott az „oláh”-ból lett „román”).³⁷

László Elek gyulafehérvári polgár naplóját és ennek alapján írott visszaemlékezését Sávai János tette közzé. A közreadó nem szól a közreadás szempontjairól és elveiről, s ezek a szövegből is nehezen kihüvelyezhetők. Hol a betűhív közlést látjuk érvényesülni, hol a jelenlegi helyesíráshoz közelít a szöveg, a nevek írásában pedig teljes a következetlenség. (Aligha hihető például, hogy László Elek szláv ékezetekkel írta volna Jellačić nevét). A kötet jegyzetelésében két fajtát különíthetünk el: azokat a jegyzeteket, amelyek vannak, de bár ne lennének; s azokat, amelyek nincsenek, de szükség lenne rájuk. A forrás színvonalát azonban más szempontból sem éri el a kiadás módja; rossz olvasatok, köztörténeti tájékozatlanságról tanúskodó, időnként kimondottan mulatságos utószó (pld. a Nagyenyedet felpré-

34 *Mészáros Lázár*: Törökországi napló 1849–1850. Sajtó alá rendezte Ács Tibor. A török–magyar szótárt gondozta Dobrovits Mihály. Zrínyi Kiadó–Terebess Kiadó. Bp., 1999. 23. p.

35 *Varjú Dezső*: Vidovics Ágoston pápakovácsi plébános naplója az 1848–49-es eseményekről. Részlet a pápakovácsi római katolikus plébánia Historia Domusából. Jókai Mór Városi Könyvtár, Pápa, 1997. (Jókai Füzetek 20.) 10. p.

36 *Hermann István*: Plosszer Ferenc káplán feljegyzései 1848–1849-ről a pápai Szent István Római Katolikus Plébánia historia domusában. Jókai Mór Városi Könyvtár. Pápa, 1998. (Jókai Füzetek 21.) 19. p. Ugyanczt az eljárást követte egy másik közleményben: Pápa 1848/49-ben a Weber-feljegyzés alapján. In: Horizont, 26. (1998) Különszám. 15–26. p.

37 *Piry Cirjék János*: Érsekújvári napló 1848/1849. Sajtó alá rendezte Koncsol László. Kalligramm Könyvkiadó. Pozsony, 1998. (Csallóközi Kiskönyvtár) 16. p.

dáló Ioan Axente-Sever mint „igaz ember” szerepel benne) rontják el a megjelentetés felett érzett örömmüket.³⁸

H. Szabó Lajos tette közzé Győrffy Endre honvéd főhadnagy naplóját, Körmeny Sándor főhadnagy, Perlaky Géza hadnagy és Baráth Ferenc százados emlékiratát, Plosszer Ferenc pápai káplán naplószerű emlékiratát, Lőw Lipót pápai rabbi beszédeit és naplótöredékét. Ezt követi a pápai református főiskola képzőtársaságának érdemkönyvébe 1841–1845 között bejegyzett hazafias versek közzététele. (A közzétett Petőfi-versbe becsúszott egy közlési hiba, s a többi versnél is van néhány pontatlannak látszó olvasat). A kötet tartalmaz még néhány 1848–49-es honvédlevelet is. A helyesírás és a központosítás minden esetben az eredetit követi. Névmutató nincs, a jegyzetanyag eseti és következetlen.³⁹

Nyulásziné Straub Éva Krasznay Péter és Korponay János visszaemlékezéseinek részleteit, illetve Szilágyi Sándor Buda ostromáról írott munkáját tette közzé. A szövegközlés mindenütt a jelenlegi helyesírást követi, a nevek esetében a szerzők által használt alakokat közli. Kritikaként meg kell jegyeznünk, hogy Korponay János visszaemlékezésének másik fele ugyanabban a levéltári állagban található, mint a kötetben közölt, s ez is megérdemelte volna a közlést, annál is inkább, mert a kötet végén közölt levelek és versek többsége V. Waldapfel Eszter levelestárában, illetve Pogány Péter kötetében már megjelent. A képek teljes összevisszaságban helyezkednek el a kötetben, s egy részüknek semmi köze a képaláíráshoz. A 105., 161. oldalon egy 1867 utáni huszárt látunk; a tavaszi hadjárat térképe „Egri hadjárat” címmel szerepel a 179. oldalon; Jellačić budai bevonulása a „Csata a Lánchídnál” címet viseli; Allnoch ezredesnek a Lánchídon történő felrobbanása „A vár védelmét irányító Hentzi halála” címmel tűnik fel a 269. oldalon; az 1849. január 22-i tarcali ütközet ábrázolása alatt a „Kassa bevétele” aláírás olvasható. A térképeket öt kiadványból másolta ki — megjelölés nélkül — a kiadó (*Breit József*: Magyarország függetlenségi harcának katonai története; *Márkus István*: Forradalom és szabadságharc; 1848–1849.; Magyarország története VI/1. Főszerk.: Kovács Endre; Magyarország hadtörténete I. Szerk.: Borus József; A szabadságharc és forradalom története. Szerk.: Hermann Róbert).⁴⁰

38 *László Elek*: Egy gyulafehértvári polgárnak naplója az 1848/49. évi forradalom alatt. 1848/49-es dokumentumok Erdélyből. Sajtó alá rendezte Sávai János. Agapé Kft. Ferences Nyomda és Könyvkiadó. Szeged, 1998. Kritikáját ld. *Zakar Péter*: Egy törvényesített forradalom polgára. In: *Actas*, (1999) 4. sz. 187–191. p.

39 *H. Szabó Lajos*: Naplók, versek, levelek a szabadságharc korából. Pápa, 1998.

40 *Nyulásziné Straub Éva*: A szabadságharc hétköznapi tanúi. 1848–1849-es naplók. Az előszót írta Nemeskürty István. A „Jövő Nemzedékéért” Alapítvány. Bp., 1998. (Magyar Sorsfordulók).

Teljes összevisszaság jellemzi a Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár kiadásában megjelent, „Borsod és Miskolc 1848–1849-ben” című kötetet. Hol a betűhív, az aposztrófokat is megtartó közlés, hol a jelenlegi helyesírás szabályai érvényesülnek. A jegyzetelés minimális és esetleges, s még a más kiadásokból átemelt szövegeknél sem közli azok eredeti jegyzeteit.⁴¹ Modernizált helyesírással, ugyanakkor a szerző által használt névalakok megtartásával tette közzé Nyéki Tamás Almai Gyulának, a 3., majd 33. honvédszászlóalj katonájának visszaemlékezését, igen alapos jegyzetanyaggal.⁴² Ugyanígy jelent meg Lenkey Károly honvéd ezredes emlékirata, pontosabban, az emlékirat Potemkin Ödön által átdolgozott változata. Jegyzetelés nincs, ami már csak azért is sajnálatos, mert Lenkey emlékirata egyáltalán nem megbízható forrás.⁴³

Nagy Ivánnak, a jeles genealógusnak és történésznek a visszaemlékezését Tyekvicska Árpád rendezte sajtó alá. A szöveget modern helyesírással, de az eredeti nyelvi állapot, a régi és tájnyelvi sajátosságok megőrzésével közölte. Megőrizzte a latin kifejezések korabeli írásmódját, valamint a személy- és helynevek Nagy Iván által lejegyzett formáját. Ugyanakkor egységesítette az eltérő névváltozatokat. A rövidítéseket feloldotta, az interpunkciót a mai gyakorlat szerint módosította. A betoldásokat []-lel jelölte.⁴⁴

Máriássy János honvéd ezredes visszaemlékezéseit Sugár István rendezte sajtó alá. Sugár tiszteletben tartotta Máriássy nyelvi sajátosságait, ugyanakkor mind a magyar szavak, mind az idegen eredetű kifejezése helyesírásában a jelenlegi gyakorlatot követte. Ugyanígy az illető személy által használt alakban közölte a neve-

41 Borsod és Miskolc 1848–1849-ben. Naplók, töredékek, visszaemlékezések. Szerk.: Dobrossy István. Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár. Miskolc, 1998. Szintén csak minimális jegyzetelést találunk Dobrossy István egy másik közleményében: Az emigrációs irodalom Felső-Magyarország harcairól (1849. február – július). Beck Vilma báróné (Racidula) emlékiratai Pest elhagyásától, 1848. december végétől, Londonba érkezéséig, 1850. március 15-éig. In: Tanulmányok és források az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc történetéhez. Szerk.: Dobrossy István. Borsod–Abaúj–Zemplén Megyei Levéltár – MTA Miskolci Akadémiai Bizottsága. Miskolc, 1998. 205–271. p.

42 „...18 éves fiatal koromból egyszerre gondolkodó emberré lettem...” *Almai Gyula*: Elbeszélése az 1848/9-ik évi honvéd szolgálataim történeténcnk — maradandó emlékül családomból és leszármazóim részére —, töredékes jegyzeteim s emlékeim alapján. S. a. r. Nyéki Tamás. In: *Actas*, (1998) 2–3. sz. 178. p.

43 Lenkey Károly emlékirata 1848/1849-ről. Szerk.: Misóczki Lajos. Az egri Esterházy Károly Tanárképző Főiskola Magyar Történeti Tanszékének Honismereti Kollégiuma. Eger, 1999.

44 Nagy Iván naplója. (Visszaemlékezések). Szerk.: Tyekvicska Árpád. Nagy Iván Történeti Kör. (Nógrád Megyei Levéltár) Balassagyarmat, 1998. 6. p.

ket. A kézirat központozásától némileg eltért: a túlzottan hosszú mondatokat rövidebb, világosabb és áttekinthetőbb mondatokra tagolta.⁴⁵

Wass Pál honvédszázados visszaemlékezését Csetri Elek tette közzé. A kéziratot ő is a jelenlegi helyesírási szabályok szerint, de a szerző sajátos nyelvezetének megőrzésével rendezte sajtó alá, A magyar nyelvben meghonosodott latin vagy más nyelvű szavakat szintén a magyar helyesírás szabályai szerint közli, a többieket meghagyta eredeti formájukban. A személy- és helységneveket a szerző által használt formában közli, a német kifejezéseket, szavakat szintén.⁴⁶ Ugyanezt a megoldást követte Fenyő István Irinyi József nyugat-európai útinaplójának kiadásánál.⁴⁷

A bonyhádi Völgységi Múzeum kiadványsorozatában, a Völgységi Füzetekben két, Perczel Mór munkáját közreadó füzetke is megjelent. Mindkettő egy-egy, a századvégen hírlapban megjelent munka újrakiadására vállalkozott. Az egyik esetében a sajtó alá rendező csak a nyilvánvaló nyomdahibákat javította, illetve a cz használatát szüntette meg. A másik esetben a magyar nyelvben meg nem honosított latin kifejezések kivételével modernizálta a helyesírást.⁴⁸

Kinizsi Istvánnak, a Mátyás-huszárok vitéz századosának emlékiratát Sebestyén Mihály rendezte sajtó alá, az 1895. évi kolozsvári kiadás alapján, „csupán a helyesírást hajlítottuk a könnyebbség kedvéért a mai követelményekhez”.⁴⁹

A Néprajzi Múzeum „Negyvennyolcas idők” címmel indított forráskiadványsorozatának szerkesztői és összeállítói a korszakra vonatkozó visszaemlékezések közzétételére vállalkoztak. Céljuk az volt, hogy ne az események első, vagy akár második vonalbeli szereplőinek memoárjait juttassák el a nagyközönséghez, hanem olyan személyeket, akik tisztként vagy közvitéztként szolgálták a szabadságharc ügyét, vagy csupán elszenvetői, át- és túlélői voltak az eseményeknek. Az elsőként megjelent, Krasznay Péter 48. honvédszászlóaljbeli honvéd visszaemléke-

45 *Máriássy János*: Visszaemlékezések az 1848–49. évi szabadságharc alatt végzett szolgálataimra. Sajtó alá rendezte Sugár István–Hermann Róbert: Máriássy János olmtúzi visszaemlékezései az 1849 nyári harcokra. Bp., 1999. 19. p.

46 *Wass Pál*: Fegyver alatt. 1848-as honvédszázados naplója Bem erdőlyi hadjárataról. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Csetri Elek. Bp., 1998. 206–207. p.

47 *Irinyi József*: Német-, francia- és angolországi úti jegyzetek. Sajtó alá rendezte Fenyő István. Argumentum Kiadó. Bp., 1998. 237. p.

48 *Perczel Mór*: Az idő és a lélek. Völgységi Múzeum. Bonyhád, 1998. (Múzeumi Füzetek) 29. p.; *Perczel Mór*: Az aranykor Tolna megyében. Sajtó alá rendezte Töttös Gábor. Völgységi Múzeum. Bonyhád, 1999. (Völgységi Füzetek IV.) 65–66. p.

49 *Kinizsi István*: A „Sánta Huszár” naplója. – Történelmi emlékek az 1848–1849-es magyar szabadságharc katonáinak emigrációs életéből. Veress Endre nyomán sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Sebestyén Mihály. Impress Kiadó. Marosvásárhely, 1999. XXXIV. p.

zéseitek esetében arra törekedtek, hogy minél többet megőrizzenek az eredeti helyesírásból. Elhagyták a hangkiejtést jelölő aposztrófot, de megtartották az egybe- és különírás jellemzőit, a kis- és nagybetűk használatát. Ahol a szerző írásában a hosszú és rövid magánhangzók nem voltak elkülöníthetők, ott a mai helyesírást alkalmazták, a többi esetben megőrizték és követték az eredeti helyesírást. A központozást modernizálták. A kötethez Benda Gyula írt igen színvonalas, nem annyira 1848–49-re, mint inkább az emlékirat társadalomtörténeti tanulságaira koncentrááló előszót. Az emlékirat egyike az 1848–49-ről írottak legjobbainak, de a korábbi és későbbi részek is tanulságosak a kismemesi réteg mindennapjairól, az ehhez tartozó ifjak férfivá ééréséről, párválasztási és szexuális szokásairól, a neoabszolutizmus időszakának túlélési technikáiról. Legfeljebb azt sajnálhatjuk, hogy a színvonalas apparátushoz nem párosult egy, a szövegben található tévedéseket kiigazító jegyzetanyag, s hogy az utolsó oldal mondat közben szakad meg.⁵⁰

Forrai Ibolya adott közre négy visszaemlékezést „Mi volt Magyar Ország, mi volt szabadsága...” címmel. Székely István fülöpszállási pusztabíró és Végh Bálint kisújszállási gazda verses krónikáiból megtudjuk, hogyan élte át az alföldi parasztság 1848–49-et. A verses krónikák legfőbb érdekessége, hogy 1848–49 bemutatása során a korszak köztörténetével kapcsolatos események sokkal hangsúlyosabban szerepelnek bennük, mint a személyes emlékek. Klasszikus visszaemlékezés Noszlopy Antalé, Noszlopy Gáspár bátyjáé, ahol remek, s többé-kevésbé pontos leírásokat olvashatunk az 1848–49-es dunántúli hadieseményekről, különös tekintettel az 1849 tavaszi és nyári dél-dunántúli harcokra. Balogh Gábor ügyvéd, az 56. zalai honvédszászlóalj főhadnagya 1892-ben jegyezte fel honvédelemkeit. A közlés itt is betűhív, s az alapos névmutató jól használhatóvá teszi a kötetet. Kifogásunk ugyanaz, mint a másik kötet esetében: nem ártott volna legalább a nyilvánvaló tévedéseket jegyzetben korigálni. A másik kifogás: a felhasznált irodalom jegyzéke szinte csak a néprajzi és életmód- és mentalitástörténeti szakirodalmat tartalmazza, s hiába keresnénk benne pld. a Noszlopy Gáspár élettörténetét feldolgozó Andrassy Antal tanulmányait és monográfiáját, Tóth Károlynak az 56. honvédszászlóalj történetéről írott visszaemlékezését, vagy a Zala megye 1848–49-es honvédeiről 1992-ben megjelent kötetet (amelyben történetesen jómagam írtam meg az 56. honvédszászlóalj történetét). Kétségtelen, hogy a közzétett emlékiratokat meg lehet közelíteni életmód- és mentalitástörténeti szempontból is, de ezek a szövegek — különösen Noszlopy Antal és Balogh Gábor emlékiratai — elsősorban köztörténeti

50 „Naplójegyzetei Krasznay Péter kemecsei lakosnak...” Visszaemlékezések 1830–1861. A szöveget gondozta Forrai Ibolya és Árva Judit. A bevezetést írta és a névmutatót összeállította: Benda Gyula. Néprajzi Múzeum. Bp., 1998. (Negyvennyolcas Idők I.) 21. p.

források, s megértésükhöz a köztörténeti tanulmányok és monográfiák ismerete is szükséges.⁵¹

Novák László Szalay József nagykőrösi születésű vadász főhadnagy visszaemlékezését tette közzé. A szöveg korábban sem volt ismeretlen a történettudomány előtt: a 19. század végén már megjelent Abafi Lajos Hazánk című folyóiratának hasábjain. A Novák által közölt kézirat azonban bővebb ennél, s a korábbi közlésből kimaradt részletek is megtalálhatók a kötetben Az emlékiratot egy, annak terjedelmét meghaladó — s Szalay munkájával néha csak meglehetősen áttételes kapcsolatban álló — bevezető tanulmány értelmezi. Novák betűhíven közli a kéziratot. A kötetben bosszantóan sok a nyomdahiba.⁵²

Valóságos filológiai munkát végzett Székelyné Kőrösi Ilona, amikor közzétette Szalkay Gergelynek, a 6. honvédszászlóalj őrnagyának visszaemlékezését. Ez először szintén a Hazánk hasábjain jelent meg, de a sajtó alá rendező felkutatta valamennyi kéz- és gépiratos másolatot, illetve a sajtóban megjelent más részleteket, s ennek alapján az emlékirat minden eddiginél teljesebb szövegét juttatta el az olvasókhöz. A szöveg lényegében az eredeti kézirat helyesírását követi.⁵³

Külön érdemes szólni az idegen nyelven megjelent visszaemlékezések magyar nyelvű közléseiről. S. Lengyel Márta tette közzé Julian Chownitz visszaemlékezését, Rosonczy Ildikó pedig Adam Arturovics Nyepokojcsickij leírását az erdélyi hadjáratról. A közzéadók a neveket mindkét esetben az illető személy, nem pedig a szerző által használt alakban közölték (ez az orosz szöveg esetében lehetetlen is lett volna). Ugyanígy igyekezett eljárni Hornyák Mária Brunszvik Teréz naplófeljegyzéseinek közreadásakor, s ez történt Fest Imre emlékiratának, illetve Horn Ede munkájának kiadása esetében is.⁵⁴

51 „Mi volt Magyar Ország, mi volt szabadsága...”. Emlékiratok. Válogatta és sajtó alá rendezte Forrai Ibolya. Néprajzi Múzeum. Bp., 1999. (Negyvennyolcas Idők II.) 335. p.

52 *Novák László*: Egy nagykőrösi vadász főhadnagy visszaemlékezései az 1848/49. évi szabadságharcra. Arany János Múzeum Kismonográfiái II. Nagykőrös, 1998.

53 Kecskeméti a szabadságharcban I. Szenttamástól Világosig. Szalkay Gergely emlékirata 1848–1849-ről és a 6. honvédszászlóalj történetéről. Szerk.: Székelyné Kőrösi Ilona. Katona József Múzeum. Kecskemét, 1998. 12. p.

54 *Julian Chownitz*: Fél esztendő a negyvennyolcas forradalom Magyarországnán. Fordította és sajtó alá rendezte S. Lengyel Márta. Osiris Kiadó. Bp., 1998. 30–31. p.; *Artur Adamovics Nyepokojcsickij*: Az erdélyi hadjárat orosz szemmel 1849. Fordította és sajtó alá rendezte Rosonczy Ildikó. Balassi Kiadó, Bp., 1999. 213. p.; „Magyarország, vedd az Isten”. Brunszvik Teréz naplófeljegyzései 1848–1849. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Hornyák Mária. Fordította Rákóczi Katalin és Soós István. Argumentum. Bp., 1999. 243–246. p.; *Fest Imre*: Emlékirataim. Fordította V. Windisch Éva. Sajtó alá rendezte Korompay Bertalan és Korompay H. János. A jegyzeteket és névmagyarázatokot írta

Kétnyelvű kiadványként jelent meg a Reinbold-család tagjainak visszaemlékezéseit és iratait tartalmazó kötet. A német nyelvű iratokat az eredeti helyesírás szerint adták közre, a magyar fordításban értelemszerűen tagolták a szöveget. A hely- és személynevek írásánál a szerzők által leggyakrabban használt alakot igyekeztek érvényesíteni.⁵⁵

Olvasókönyvek

Járolí József saját korábbi kötetének anyagából válogatva állította össze a Békés megyei eseményeket bemutató olvasókönyvét. A kötet a jelenlegi helyesírási és központozási gyakorlatot követi, kivéve az egyedi jellegű forrásokat (pld. magánlevelek), amelyeknél a szerzők helyesírását követte. Az olvasókönyv nem kronologikus sorrendben, hanem tematikus csoportosításban, ezen belül időrendben közli a dokumentumokat, amelyek között egy-két későbbi visszaemlékezést is találhatunk.⁵⁶

Szilágyi N. Zsuzsa a forradalom és szabadságharc történetének egészét tükröző kötetet szerkesztett erőteljes erdélyi vonatkozásokkal. A szövegeket a jelenlegi helyesírás szerint, a személyneveket a dokumentumban használt alakban, a helyneveket a jelenleg használt formában írta. (Görgeivel kapcsolatban azért vannak fenntartásaink.) Megőrizte a régies vagy tájnyelvi alakokat, a latin szavakat eredeti formájukban hagyta, toldalékjaikat a mai helyesíráshoz közelítette.⁵⁷

Nóvé Béla a szabadságharc egész történetét tekinti át „Tanúk és vértanúk” című, „Kortárs krónika Pákozdtól Aradig” című kötetében. Egymást követik a levelek, jelentések, utasítások, naplók, emlékiratok részletei. A kötet összeállítói nem fordítottak gondot az egységesítésre. Ha a szöveg kritikai kiadásból került át, akkor a közlés betűhív, de a neveket néha azért átfirták; ha máshonnan, akkor a szöveg is

Bódyiné Márkus Rozália. Universitas Könyvkiadó. Bp., 1999. 163. p. *Einhorn Ignác (Horn Ede): A forradalom és a zsidók Magyarországon.* Fordította Fenyő István. Az utószókat írta Fenyő István és Miskolczy Ambrus. Europica Varietas. Bp., 2000.

55 *Sávai János: Jaj Ariélnck! Zalatna, 1848. október 23. (Reinbold-hagyaték).* Agapé, Ferencs Nyomda és Kiadó Kft. Szeged, 1999. 13. p.

56 *Olvasókönyv az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Békés megyei történetéhez.* S. a. r. Járolí József. Békés Megyei Levéltár. Gyula, 1998.

57 „Hírünk, nevünk virágozni fog” 1848–1849. A forradalom és szabadságharc dokumentumai-ból. Összeállította Szilágyi N. Zsuzsa. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest–Kolozsvár, 1998. 467. p.

modern helyesírással szerepel. A szövegek lelőhelyeit nem közli a kiadvány, s ezt a kötet végén közölt bibliográfia sem pótolja.⁵⁸

Ebbe a műfajba sorolható Demeter Zsófia kötete a pákozdi győzelemről. A kötet összeállítója egyszerre válogatott a korabeli jelentésekből, levelekből, naplóból és emlékiratokból. A kötetben található névirások mindig az adott szerző névhasználatát követik (Jellačićé legalább négyféleképpen szerepel), az iratok és egyéb forrászemelvények helyesírása pedig azé a kötetét, ahonnan a szerző átemelte azokat. A szerzőhöz — megállapítható módon — a betűhív átirás gyakorlata áll közelebb: erre mutat a kéziratból közölt Wesselényi Miklós-levél szövege.⁵⁹

Ugyanezt mondhatjuk el Vass László kötetéről, aki Szeged 1849. július 11. – augusztus 5. közötti történetéről állított össze egy ilyen munkát. A kötetben dátum szerint bontásban követik egymást az egyes napok eseményeire vonatkozó iratok, naplóbejegyzések, visszaemlékezések. A szerzőhöz is a betűhív közlés áll közelebb, a Csongrád Megyei Levéltár anyagából kiválogatott dokumentumokat ilyen módon közli.⁶⁰

Lényegében reprint olvasókönyvnek tekinthető Zsoldos Jenő kötete a magyar zsidóság 1848–49-es történetéről. A kötet a jelenlegi helyesírás szerint közli az iratokat; a német nyelvűeket az eredeti nyelven és fordításban egyaránt.⁶¹

Történeti-statisztikai források kiadása

Erre az évfordulón egyetlen példát tudunk. A Heves Megyei Levéltár három munkatársa, P. Kovács Melinda, Kozma György Bertalan és Szabó Jolán állították össze azt az igen tekintélyes, A/4-es méretű, 568 oldalas forráskiadványt, amely a Heves- és Külső-Szolnok vármegyei nemzetőri összeírásokat közli, zászlóaljanként, ezen belül községenként. A kötet összeállítói nem a sok esetben következtelen összeírások szövegszerű, hanem tartalmi visszaadására törekedtek, s az egyes összeírásokból kiírták az illető személyre vonatkozó valamennyi adatot. A visszakeresést a forrásjegyzék jelentősen megkönnyíti. Ez a példamutató, koránisem lát-

58 Tanúk és vértanúk. Kortárs krónika Pákozdtól Arádig. Válogatta és szerkesztette Nóvé Béla. Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 1999.

59 *Demeter Zsófia: A pákozdi győzelem.* A Szent István Király Múzeum Közleményei B/48. Szécsény, 1998. 77. p.

60 Szeged. 1849. július 11–augusztus 5. Három hét a szabadságharc történetéből. Szerk.: Vass László. Reprostudio. Szeged, 1998.

61 1848–1849 a magyar zsidóság életében. Szerk.: Zsoldos Jenő. Múlt és Jövő Könyvck. Bp., 1998.

ványos, de roppant hasznos munka remélhetőleg más, hasonló feldolgozások alapjául szolgálhat majd a jövőben. (Jelen sorok írója hasonló módon tette közzé a Hatvani-szabadsapat tagjainak névsorát.)⁶² Egyszerűen csak közölte a soproni nemzetőrség 1848-as összeírását ifj. Sarkady Sándor, s hasonló módon jelent meg a Székesfehérvár városi és a Tolna megyei nemzetőrök összeírása is.⁶³

Reprint

A forráskiadás legegyszerűbb módja régebbi forráskiadványok reprintben történő közzététele. Így jelent meg az évforduló előestéjén Egressy Gábor törökországi naplója, amelynek első kiadása 1851-ben, cenzúrázva látott napvilágot. Kár, hogy senki nem akadt, aki a kiadó figyelmét felhívta volna arra, hogy a napló kéziratának nagyobbik része megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, s ebből helyreállítható a cenzúrázatlan szöveg; illetve hogy a kötet első oldala a papírtakarékosság áldozatául esett. (Arról már nem is beszélve, hogy az utószó sajnó alaptalanul védi meg Egressyt a besúgás vádjá alól). Hogy valami jót is mondjunk a kötetről, az utólag készített — egyébként korántsem teljes — névmutató jelentősen növelte használhatóságát, még ha készítője össze is tévesztette Andrassy Gyulát Andrassy Aladárral.⁶⁴ Lényegében reprintnek tekinthető Szemere Bertalan miniszterelnök „Utazás Keleten a világozi napok után” című útinaplója, amelyet szintén a Terebess Kiadó jelentetett meg a szerző leszármazottja, Magyar Bálint utószavával.⁶⁵

Nem sok jót mondhatunk el a Vay Miklós életének dokumentumait tartalmazó kötetéről sem. Itt a szerkesztő csak az utószó írására vállalkozott, a korabeli névmutatót nem egészítették ki, s a korábbi közlő, Lévy József által félreolvasott dátu-

62 1848-as nemzetőrök Heves és Külső-Szolnok vármegyében. Összeállította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta P. Kovács Melinda, Kozma György Bertalan és Szabó Jolán. A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 6. Eger, 1999. — *Hermann Róbert: Az abrudbányai tragédia 1849. Hatvani Imre szabadsapatvezér és a magyar–román megbékélés meghiúsulása.* Heraldika Kiadó. Bp., 1999. 292–320. p.

63 *Sarkady Sándor: A soproni nemzetőrség 1848-ban.* EduTech Kiadó. Sopron, 1998. 75–117. p.; *Magony Imre: Székesfehérvár nemzetőrei 1848-ban.* Ma Kiadó – Székesfehérvár Városi Levéltár. Székesfehérvár, 1998. 58–97. p.; *Tolna megye 1848–1849-ben. Forrásgyűjtemény.* Szerk.: Dobos Gyula. Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára. Székeszárd, 1998. 195–243. p.

64 Egressy Gábor törökországi naplója 1849–1850. [Reprint kiadás. Az utószót írta Steinert Ágota. Terebess Kiadó. Bp., é. n.]

65 *Szemere Bertalan: Utazás Keleten a világozi napok után.* Az utószót írta Magyar Bálint. Terebess Kiadó. Bp., 1999.

mú, április 5-én az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz intézett Vay-jelentés, továbbra is a téves, augusztus 5-i dátummal szerepel. (Az OHB április 14-én megszűnt).⁶⁶

Szintén reprintben adta közre Komárom Város Önkormányzata Szinnyei József Komárom 1848–49-es történetét bemutató kötetét, amely egyszerre emlékirat, okmányközlés és monográfia. A kötet apróbb tévedéseit Bona Gábor rövid, de tartalmas előszava igazítja ki.⁶⁷

Összegzés

Van-e tanulság? Az első, amit már e közlemény elején jeleztem, hogy nincs kialakult, egységes gyakorlat a múlt század közepi források kiadásánál, legyen szó akár okmánykiadásokról, akár emlékiratok vagy naplók közzétételéről. A betűhív közlésről a legtöbb közlétevő érzi, hogy részint célszerűtlen, részint lehetetlen, hiszen egy emlékiratot a szerző bizonyos műveltségi szintje alatt szinte olvashatatlanná tesz; az okmányoknál pedig néha szakember legyen a talpán, aki el tudja dönteni, hogy a szerző hosszú vagy rövid ékezetet használt, egybe vagy különírta-e azt a bizonyos szót, vesszőt vagy pontot tett-e ki, s még folytathatnánk tovább. Ilyenkor az ultima ratio az szokott lenni, hogy „na de ott vannak a nyelvtörténészek, s gondolni kell rájuk is”. Erre mondhatnánk azt, hogy gondoljon rájuk a sanghaji nagynénikénk, de ez sem az interdiszciplinaritás, sem a kollegialitás követelményeinek nem felel meg, a politikai korrektségről nem is beszélve. Némileg komolyabbra fordítva a szót, ismét fel kell tennünk a kérdést: kinek csinálunk forráskiadványokat: a tágabb értelemben vett szakmának (ide értve a nyelvtörténészeket, s kivéve a gyevi bírót), vagy figyelünk az olvasóközönségre is? Két olyan levéltáros barátom esetét is idézhetem, akik egy-egy 1848–49-es emlékirat közreadásánál a betűhív közlést választották, s már az első korrektúra alkalmával bibliai átkokat szórtak az emlékirat szerzőjére és családjára.

Jómagam már korábban, éppen e folyóirat hasábjain fejtettem ki nézeteimet a 19. század közepi források kiadásáról, s ezt most nem ismétlem meg.⁶⁸ Továbbra is

66 *Lévay József*: Emléklapok vajai báró Vay Miklós életéből. Bp., 1898. [Reprint kiadás. Az utószót írta Petnecki Áron. Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 1999.] A hivatkozott részt ld. 187–202. p.

67 *Szinnyei József*: Komárom 1848–49-ben. Napló-jegyzetek. Bp., 1887. [Reprint kiadás. Az előszót írta Bona Gábor. Komárom Város Önkormányzata. Komárom, 2000.]

68 *Hermann Róbert*: Gondolatok a XIX. század közepi források kiadási módjáról. In: *Fons*, 5. (1998) 1. sz. 153–155. p.

úgy látom, hogy mind a közlők, mind a felhasználók, mind az olvasók szempontjából a szövegű átírás a legjobb módszer. Ha a nyelvtörténészek betűhív forráskiadványokat akarnak, üljenek be a levéltárakba.

A nagyobb gondot azonban nem a forrásszövegek kiadási szabályainak kidolgozatlanágában látom, hanem abban, hogy konjunkturális időszakokban néha szakmányban készülnek a forrásközlemények, a forrásközlés legelemibb szabályainak betartása nélkül. Nincsenek jegyzetek, vagy ha vannak, bár ne lennének. A korszakban tájékozatlan kollégák olyan dolgokat olvasnak félre, amelyek egy „korszakos” szakember számára egyértelműek. Lektor meg természetesen nincs, mert a kiadványt nyomdába kell adni. Hiányzik a név- és helynévmutató, s annak jelzése, hogy az adott okmány egyszer már megjelent valahol. Ez az igénytelenség sokkal aggasztóbb, mint a forrásközlési elvek időnkénti tisztázatlansága. További probléma, hogy — főleg a helytörténeti okmánytárak esetében — a korszak sokszínűségének érzékeltetése a cél, s emiatt tucatnyi sokszínű, de igen mérsékeltlen használható kiadvány születik. A forráskiadásoknál nincs program, noha egy-egy városi vagy megyei levéltár nagyobb szolgálatot tenne a köz ügyének, ha egy adott forráscsoport (mondjuk a városi vagy megyei jegyzőkönyvek, kormánybiztosi vagy képviselői irathagyatékok) teljes közzétételére vállalkozna.

Ha az országos szintű köztörténeti forrásokat nézzük, elmondhatjuk, hogy a központi kormányzatok fő iratsorozataiból már csak a Szemere-kormány iratanyaga hiányzik. A miniszteri irathagyatékokból Széchenyi, Szemere, Deák, Mécsáros és Csány irataiból jelentek meg többé-kevésbé bőséges válogatások, de ezek teljes közzétételére is igencsak szükség lenne. A katonai irathagyatékokból azonban máig nincs használható kiadás, pedig Görgei, Bem, Dembiński, Vetter és Perczel irathagyatékának közzététele nélkül a korszakról alkotott képünk sem lehet teljes. Igen üdvös lenne, ha megindulna a „második vonalba” tartozó személyiségek iratanyagának közzététele is. Batthyány Kázmér, Beöthy Ödön, Boronkay Albert, Farkassányi Sámuel, Haczell Márton, Hodossy Miklós, Hunkár Antal, Ludvig János, Lukács Sándor, Luzsénszky Pál, Noszlopy Gáspár, Puky Miklós, Repetzky Ferenc, Sillye Gábor, Újházi László, Vay Miklós, Vukovics Sebő és más kormánybiztosok jelentéseinek közzététele egy-egy levéltáros-történész kb. két-három éves munkáját igényelné, s hihetetlen nyeresége lenne forráskiadásunknak. Rövidebb ideig működő kormánybiztosok iratait egy-egy egyetemi hallgató is összegyűjthetné.

Az elbeszélő forrásokról szintén elmondhatjuk, hogy az évforduló dacára még mindig inkább az adósság nagysága látszik. Az országos közgyűjteményekben (Magyar Országos Levéltár, Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára, Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattára, Hadtörténelmi Levéltár) még

mindig vagy 120 1848–1849-es visszaemlékezés és napló vár kiadóra, s mi lehet még a vidéki közgyűjteményekben? A szabadságharc 31 végig szolgáló tábornokának mintegy fele hagyott hátra naplót vagy emlékiratot, ezekből megbízható közlése csak Görgei, Klapka, Wysocki, Leiningen és Schweidel munkáinak van. A hat altábornagyból csak töredékes és/vagy megbízhatatlan közlése van Mészáros Lázár, József Bem, Vetter Antal és Henryk Dembiński emlékiratának; a vezérőrnagyokéi közül ugyanez mondható el Czetz János, Csuha Antal, Perczel Mór, Guyon Richárd, Kmety György munkáiról.

Ugyanígy komoly adósságaink vannak a statisztikai szempontból elemezhető források közzétételében is. A szabadságharc kb. 160 honvédszászlóalja közül kb. 40-ről maradtak fenn statisztikailag elemezhető mennyiségű névsorok. Ezekből nyomon követhető az egyes alakulatok létszámváltozása, sőt, egy-egy honvéd pályája is. Ugyanezt mondhatjuk el a nemzetőri névsorokról, s bizonyára tanulságos lenne a választói névsorok összegyűjtése és elemzése is.

Már csak ezért is fontos lenne, hogy a Ph. D. képzésnél a forráskiadás is elfogadott téma legyen, hiszen egy-egy okmánygyűjtemény vagy emlékirat-kiadás a néha hajuknál fogva előrángatott doktori témáknál sokkal hasznosabb hozzájárulást jelenthetne a szakma egésze számára.